

szabadkőműves mozgalom irányított-e. Logikailag most csak ez az állítás tartható: minden fontos és haladó 18. századi hazai eseményben részt vett olyan személy is, aki több más társadalmi szerepe mellett szabadkőműves is volt. Varga Kálmán szavaival: „Semmi nyomát nem találjuk a történelemben annak, hogy a szabadkőművesek a kiélezett politikai helyzetekben egy táborba tömörültek volna. Az osztály-, politikai vagy nemzeti szolidaritás szinte mindig erősebbnek bizonyult a szabadkőművesek szolidaritásánál.” (*Rubicon*, 2010/2, 42.) E társadalmi kötődés a legfennköltebb és legegyszerűbb eszmét, az emberek közötti egyenlőséget sem hagyta érvényesülni. A miskolci páholy 1785-ös taglistáján (*KazLev*, XXIV, 385) a világi karakter is szerepel: vármegyei vezetők, városi előjárókból, birtokosokból és kato-

natisztekéből áll a lista – társadalmi rang nélküli személy nincs a listán. Az angol Nagypáholyt 1717-es alapításakor még egy középréteghez tartozó gentleman vezette, négy évvel később már Montagu második hercege. Innentől kezdve valamennyi nagymester arisztokrata volt, s egyúttal divatba jött a szabadkőművesség (Hahner Péter, *Rubicon*, 2010/2, 24–25).

A mozgalom önmisztifikáló elbeszéléseit időszerű lenne leváltani egy forráskritikai attitűddel és mikrotörténeti, társadalomtörténeti szemlélettel újraírt elbeszélésekre. Nem kizárt, hogy ez az értelmezés is különös jelentőségűnek mutatná a szabadkőműves mozgalmat: egy hatékony identitásmintát felkínáló szimbolikus világra nyitná rá a tekintetünket.

Orbán László

Berki Tímea: A román irodalom magyar bibliográfiája, 1970–1980

Kolozsvár: Erdélyi Múzeum–Egyesület, 2017, 355 l.

Berki Tímea a nyelvi és kulturális határlépéseket és a határidentitásokat kutatja. Ennél persze tágasabb és sokszínűbb az kutatási keret, amiben mozog, de egyértelműen kirajzolódik a román–magyar kulturális kapcsolatok iránti szakmai érdeklődése. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megvédett doktori disszertációjában 19. századi erdélyi irodalmi kapcsolattörténeteket vizsgált. Ennek szerkesztett változata *Magyar–román kulturális kapcsolatok a 19. század második felében. Értelmiségtörténeti keret* címmel, hiánypótló kötetként jelent meg 2012-ben, az Erdélyi Múzeum–Egyesület kiadásában.

Foglalkozik a kolozsvári egyetemen tanuló és dolgozó románokkal, az egyetem oktatóinak összetett identitásaival, s ír a román irodalom magyar fordításairól.

Jelentős rész szól a legismertebb román költő, Mihai Eminescu korai magyar recepciójáról. A román irodalomban ma is töretlen népszerűségnek örvendő Eminescut „már a 19. századi első magyar Eminescu-értelmezések alapján is »a legnagyobb magyar költő«, azaz Petőfi Sándor román nemzeti irodalmi megfelelőj[nek]” tekintették (BERKI Tímea, „Arany János életműve a magyar–román irodalmi kapcsolatok történetében”, *Tiszatáj* 71, 3. sz. [2017]: 114.). A román nyelvű Arany János-fordítások-

ról írva Berki megjegyzi, hogy éppen a két irodalom közötti megfeleltetések fordításra való hatása (illetve az egyes költők nemzeti kánonokban elfoglalt helye) adhat magyarázatot a román Arany-fordítások másodlagosságára a Petőfi-fordításokkal szemben. Ez egyben a szerzőnek az a tanulmánya, amelyben a másik oldalról, azaz magyar mű román recepciója tekintetében is megvizsgálta a magyar–román kulturális kapcsolatokat. Érdekes, hogy az első román Arany-fordítás ugyanabban a Iosif Vulcan által szerkesztett, eleinte Pesten, majd Nagyváradon megjelenő lapban, a *Familiában* jelent meg 1887-ben (115), amelyben Eminescu legelső verseit publikálta 1866-ban – így a román költő elsőként a magyarországi román nyelvű irodalmi kontextusba került be (12). Az érdekességén túl azonban a 19. századi magyar–román kulturális kapcsolatok és irodalmi transzfer mechanizmusai is feltárhatók, ahogyan ezt a szerző meg is tette az említett kötetben és számos tanulmányában.

Legfrissebb kötetében szintén a két nyelv, kultúra és irodalom közötti kapcsolatok foglalkoztatják, azonban kilép eddigi kutatási korszakából, a 19. századból, illetve a 19–20. század fordulójából, miközben egy új műfajt is kipróbál *A román irodalom magyar bibliográfiája: 1970–1980* című kötet összeállításával. A magyar–román kétnyelvű könyv előszavát Ioana Bican román irodalomtörténész, kritikus, fordító, komparatista írta. Azt gondolom, hogy ezt a munkát – a műfaji és időbeli távolság ellenére – érdemes Berki korábbi kutatásai felől is nézni, hiszen gondolatébresztő és termékeny párhuzamokat lehet találni.

A bibliográfiával Berki Tímea, ahogy a bevezető tanulmányban írja, Domokos Sámuel munkáját folytatja, aki 1966-ban adta ki a román irodalom magyar nyelven való

megjelenését, és implicit módon a magyar–román kapcsolattörténet alakulását dokumentáló gyűjtésének első részét, *A román irodalom magyar bibliográfiája: 1831–1960 (1961–1965)* című kötetet (Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1966). A címben szereplő két évszám párt feloldása az, hogy Domokos 1960-ig dolgozta fel a folyóiratokat és napilapokat, a zárójelben szereplő évszámok pedig az önálló kiadványok áttekintésére vonatkoznak. Folytatása 1978-ban jelent meg, ebben Domokos egy újabb évtized bibliográfiáját készítette el, az 1960–1970-es éveket, tehát a már vele kortárs irodalmi mozgásokat is dokumentálta (DOMOKOS Sámuel, *A román irodalom magyar bibliográfiája 1960–1970* [Bukarest: Kriterion Kiadó, 1978]). A második kötet előszavában az első rész mind a magyar, mind a román sajtó általi pozitív recepciójáról is írt, amely a munka szükségességét látszott igazolni: az irodalomtörténészek és a fordításirodalomban tájékozódni kívánók egyaránt hasznát vették. Kiemelte, hogy míg az első kötetben 438 író szerepelt, az 1960-as évek bibliográfiájában már mintegy 700. Ez abból is következett, hogy ekkor a román–magyar könyvkiadási megállapodással intenzívebbé és szervezettebbé vált a két irodalom kapcsolata. Ám Domokos arra is felhívta a figyelmet, hogy ekkorra egyre gyakoribbá vált a jelentősebb román írók gyűjteményes kötetekben való megjelentetése (5–9).

Első kötetének előszavában Domokos Sámuel is keresett egy elődöt, Veress Endre 1930-as években megjelentetett román–magyar bibliográfiáját (VERESS Endre, *Bibliografia româno-ungară. Români în literatura ungară și ungurii în literatura română: 1473–1878*, I–III. köt. [Bukarest: Cartea Românească, 1931–1935]), amely azonban csupán a kötetben megjelent mű-

veket dolgozta fel, és nem lépett tovább a 19. század közepénél. Berki bevezető tanulmányában maga Domokos válik előddé, és az általa használt bibliográfiai struktúra is átöröklődik kisebb változtatásokkal. Mielőtt részletesebben írok a bibliográfia használatának lehetőségeiről, illetve azokról a kapcsolat-, társadalom- és esztétörténeti kontextusokról, amelyeket kinyit, és amelyekről Berki ír a kötet remek előszavában, a szerkezetéről beszélnek.

Domokos és Berki egyaránt két nagy egységre osztotta kötetét, ahogyan azt a bibliográfiák elején található *Útmutató* fejezetek is szemléltetik. A bibliográfiák első részében a népköltészetet dolgozták fel a *Gyűjtemények*, *Fordítások*, valamint a népköltészetéről szóló *Tanulmányok* bontásában. Ezt követi az *Irodalom* (Berkinél: *Irodalom, kapcsolattörténet*) egység, három alegységre bontva. Elsőként a *Gyűjtemények* kerülnek sorra, Berkinél először időrendi sorrendben a román szépirodalmi gyűjtemények, majd az olyan antológiák, amelyek nem a román irodalomra korlátozódnak, de szerepel bennük legalább két román szerző műve. Ezt követi az *Általános rész*, melynek *Irodalomtörténet* alfejezetében az útmutató szerint található az irodalomról és az irodalmi kapcsolatokról szóló tanulmányok. Az előbbiben található például Beke György interjúkötete, amelyre Berki gyakran hivatkozik bevezető tanulmányában. Az 1972-ben megjelent, *Tolmács nélkül* című könyv Beke 56 íróval készített interjúit tartalmazza. A munka „a magyar–román közös múltra, személyes élettapasztalatokra, a kapcsolatok működésének hogyanjára és miértjére kérdez rá annak érdekében, hogy a mások/másik megértése által létrejöhessen a mi/saját megértése” (13). Az *Irodalmi kapcsolatok* alegységben szintén számos Beke által

készített interjú jelenik meg. Az *Általános rész* *A román nyelvről* szóló tanulmányok zárják. (Domokos második kötetében van egy *Mai irodalom* alegység is, ugyanis, ahogy korábban utaltam rá, a vele kortárs irodalom bibliográfiáját is elkészítette.) Végül a második nagy egység részeként következik az utolsó alfejezet, a betűrendbe sorolt írókkal (*Írók*). Azok a szerzők kaptak önálló szócikket, akiknek legalább egy írása megjelent magyar fordításban. Azok is önállóan szerepelnek, akiknek nem jelent meg ugyan magyar fordítása, de több tanulmány szól róluk, vagy bekeverültek összefoglaló irodalomtörténetekbe, bontásba nem került antológiákba.

A szerző által összeállított útmutatótól némileg eltér a kötetnek mind a tartalomjegyzékbeli, mind a szövegbeli tördelése (és az útmutatóban még szereplő cím- illetve alcím-számozások is eltűnnek a szövegben). Itt ugyanis úgy látszik, mintha az egyes írókról szóló szócikkeket összefoglaló *Írók* egység nem a második nagy egység, az (2.) *Irodalom, kapcsolattörténet* része lenne, ahogy az az útmutatóban szerepel – számozás által is egyértelműsítve – a (2.1.) *Gyűjteményekkel* és az (2.2.) *Általános résszel* egyenrangúan „2.3. számozással” (38–39), hanem egy önálló harmadik egységet képezne, azaz a szakozás hierarchiájában egyenrangú lenne a *Népköltészet* és az *Irodalom, kapcsolattörténet* egységekkel. Hasonló problémát jelent az, hogy míg az útmutatóban az áll, hogy „az *Irodalom, kapcsolattörténet* (azaz a második nagy) egységben, „az *Általános rész* *Irodalomtörténet* fejezetében található az irodalomról és a román–magyar irodalmi kapcsolatokról szóló tanulmányok időrendben [...]. [a]z *Általános rész* a román nyelvről írt tanulmányokkal zárul” (38), addig a tördelés és tartalomjegyzék egy

másként tükrözi. A *Gyűjtemények* és az *Általános rész* a betűméret, illetve a tartalomjegyzék szerkezete alapján is az útmutatónak megfelelően egyenrangú. Viszont velük egyenrangúnak tűnik a betűméret és a tartalomjegyzék alapján az *Irodalomtörténet* és *A román nyelvről* egység is, ami az *Általános rész* alá kellene hogy tartozzon. (Az *Általános rész* cím alatt rögtön az *Irodalomtörténet* cím következik az 54. oldalon, szerencsés esetben a két cím közötti hierarchiát a betűméret, az eltérő formázás is jelölné, de ebben az esetben ugyanolyan a két cím.) A fentebb idézett résszel ellentétben a román–magyar irodalmi kapcsolatokról szóló tanulmányokat összefoglaló egység szintén egyenrangúnak látszik az *Általános résszel* és az *Irodalomtörténettel* is, míg az útmutatóban leírt hierarchia szerint így kellene kinéznie: (2.) *Irodalom* / (2.2.) *Általános rész* / (2.2.1.) *Irodalomtörténet* / (2.2.1.1.) *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*. Mindezek elsősorban átláthatósági problémát okoznak, ami következtében ha például egy digitalizációs projekt keretében a bibliográfia valamilyen kereshető adatbázisba kerülne, téves szakozáshoz, az egységek/alegységek hierarchiájának rossz – vagy legalábbis az *Útmutató* fejezetben leírtakkal nem kongruens – megállapításához vezethet. Ezeket azonban minden bizonnyal egyszerű lesz korrigálni akár egy második kiadásnál, akár a kötet digitalizációja esetén. Az alegységeken belüli további bontások (például műfaji) egyébként átláthatók és következtetések, ahogy az egyes írói szócikkek is, a kötet könnyebb használatát névmutató egészíti ki. Tiszteletre méltó munka az is, hogy a szerző igyekezett azonosítani a fordítások címeit a művek eredeti, román címével. Berki az adatgyűjtéshez az Állami Központi Könyvtár kéthavonta kiadott, a Ro-

mániában megjelent címeket felsorakoztató bibliográfiáját használta. (Domokos második kötete 1970-el zárul, Berki azonban nem 1971-től, hanem 1970-től kezd, ugyanis a könyvtár központi kiadványa egyes címeket késéssel közöl, ugyanakkor Domokos kötetében bizonyos címek nem szerepeltek, ezért vált szükségessé az 1970-es adatok revíziója és kiegészítése.) A munka alapjául szolgáló bibliográfia, illetve benne „megjelenített könyvészeti utalások kevésbé figyelnek arra, hogy a más nyelvű irodalmakból fordított szövegek eredeti címét is feltüntessék [...], ahogy a magyarul közölt tanulmányok, cikkek, értekezések esetében sem pontosították minden esetben, hogy a román szerző eleve magyarul írta-e a szövegét vagy fordításról van szó” (9–10). De a folyóiratok gyakorlata – a szerző az *Utunkat* és *Korunkat* hozza fel példaként – is azt mutatja, hogy a román költők verseit magyar címmel közölték a szerző és fordító nevével együtt. Mindezek a tényezők megnehezítették az eredeti címek visszakeresését.

A könyvészeti adatok alapos összegyűjtésén túl Berki Tímea bevezető tanulmányában számos értelmezési lehetőséget nyit meg a román–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok értelmezésére az 1970-es évek romániai totalitárius rendszerében. Miközben felvázolja az intézménytörténeti alakulásokat, nem kerül el a figyelmét a gazdasági és a politikai változások sem. 1969 és 1974 között a könyvkiadás megélnékvült, a könyveket igyekeztek a társadalom minden rétegéhez eljuttatni, számos fórum volt a román irodalom magyar nyelvű megjelenésére, de a nemzetiségi irodalmak román nyelven való megjelenésére is (12). Ahogyan Berki utal rá, míg az 1970-es években komolyan kiépített intézményi kapcsolatok

biztosították a román és magyar irodalom közötti kapcsolattartást, a 19. század elején – de a második felében is gyakran – „a fordítók szórványos, vidéki lapokban publikált tolmácsolásai vagy szerzők elrejtett, kéziratban maradt értekezései jellemezték” (11). Ezen a ponton indokolt lehet röviden kitekinteni Berki Tímea 19. századra vonatkozó kutatásaira. A folyóiratok szerepe a század végére jelentőssé vált, és sokszor az esetlegességen túllépve láthatóságot biztosított a fordításoknak is. A már említett Iosif Vulcan például a 19. század végén *Familia* nevű lapjával aktívan részt vett ennek megváltoztatásában. De, amint Berki egy másik tanulmányából kiderül, a 19. század végén a kolozsvári egyetemen tanító, hibrid identitását a névhasználatával is jelző Moldovan Gergely / Grigore Moldovan is szerepet vállalt a kulturális kapcsolatteremtésben. Az egyik legjelentősebb korabeli kolozsvári folyóiratnak, a *Magyar Polgárnak* az alapító-szerkesztője, K. Papp Miklós megjelentetett egy *Koszorú a román népköltészet virágaiból* című kötetet, amely Moldován/Moldovan fordításait tartalmazta. (Lásd BERKI Tímea, „From Grigore Moldovan to Moldován Gergely. A Career in Homeland”, *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 2, 3. sz. [2012]: 157.)

Visszatérve a 20. századba, az 1970-es években létrejöttek olyan új romániai magyar kulturális fórumok, mint a Kriterion Könyvkiadó vagy *A Hét* című folyóirat, és elindult a román televízió magyar adása is. Az összehasonlító irodalomtudomány is elkezdte megteremteni saját (egyetemi) intézményeit és lapjait, mind magyar, mind román vonatkozásban (13). Itt is érdemes lehet egy mondat erejéig visszacsatolni a 19. századba és a Kolozsváron Meltzl Hugó (Hugo von Meltzl) és Brassai Sámuel által szerkesztett legelső komparatistikai

lapra, az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokra*, amelynek jelentősége nem csupán abban állt, hogy egyenrangúnak tekintette az összes nyelvet és nyelvjárást, s poliglottizmusra törekedett a lapszerkesztésben, hanem egy rendkívül szerteágazó (kulturális) kapcsolati háló létrehozásában, amelynek tagjai voltak az olyan román–magyar hibrid identitású, a kolozsvári egyetemen is tanító emberek, mint az említett Moldován/Moldovan vagy Grigore Silași/Szilasi Gergely. (Erről újabban lásd: BERKI, *Magyar-román kulturális kapcsolatok...*, 154–174 [a Meltzl Hugóról szóló alfejezetek] és T. SZABÓ Levente tanulmányait, pl. „Negotiating World Literature in the First International Journal of Comparative Literary Studies. The Albanian Case”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Philologica* 2 [2012], 33–52; Uő, „Cultural Brokers, Forms of Hybridity and the Emergence of the First International Comparative Literary Journal”, *Philobiblon* 2 [2017], 67–80.)

Az 1970-es években az irodalom, a műfordítás, a román irodalom külföldi megismertetésének lehetőségei megsokszorozódni látszanak, de Berki érzékenyen figyelmeztet az ellenmozgásokra is: a cenzúra megszüntetése ellenére tovább működő ellenőrzésekre, a Művelődési Minisztérium alá tartozó Kiadói Főigazgatóság korlátozásaira, a kiadói tervek megvalósításának indoklás nélküli ellehetetlenítésére. De ugyanolyan fontos tényező az 1973-as papírkrisis is, amely következtében a román kommunista párt éppen az irodalom médiumának, a papír fogyasztásának ésszerűsítését rendelte el (11).

Az évtizednyi anyagból kiderül, hogy a népköltészetet háttérbe szorítja a kortárs irodalom iránti érdeklődés (20), a szépirodalmi alkotásokat pedig elméleti szövegek

egészítik ki (21). A politika megmutatkozik abban is, hogy számos olyan szerző van, aki politikai költészeti alkotással kerül be a bibliográfiába (20), míg „a leggyakrabban fordított szerzők a román irodalmi élet vagy politikum fontos hatalmi pozícióit betöltő személyei is egyben” (21). A fordítást (kultur)politikai aktusként értelmezve a bibliográfia adalékokat nyújthat tágabb kontextusban két szocialista ország, Románia és Magyarország művelődéspolitikájához is: kiket fordítottak, a romániai és a magyarországi kiadók milyen műveket rendeltek meg, hogyan lesz egyre jelentősebb a lektorok szerepe, és ezzel egy időben hogyan válik egyre fontosabb szemponttá a fordítások minősége. A román–magyar kapcsolatok egyaránt értelmezhetők román és romániai magyar, illetve román és magyarországi kapcsolatokként. Ugyanakkor a romániai magyar és magyarországi kapcsolatok is felfedhetők egy-egy kiadói közreműködésből. Az irodalomközvetítésben a romániai Kriterion Kiadónak van hangsúlyos szerepe, amely a két ország között egyezmény fejében az Európa Kiadóval működött együtt, melynek közvetkeztében 756 románról magyarra fordított mű 6 143 593 példányban jelent meg Magyarországon (18).

A kapcsolattörténet intézményi és személyes szinten egyaránt értelmezhető. Akár az egyes szerzői szócikkek alapján is (át)láthatóvá válhat, hogy ki kit fordít, de a bibliográfiában is megtalálható és Berki által az bevezetőben részletesen tárgyalt Beke György-kötet segítségével mind az író-fordító párosok, mind az írói barátság fogalma és annak alakulása is megismer-

hető. Voltak olyanok, mint Lévy Lajos és Ion Brad, akik egymás műveit fordították, ezáltal aktívan, folyamatosan új (eredeti vagy fordított) kötetekkel vettek részt az irodalmi életben. Mások egymás lefordított kötetéhez írtak előszót – magyar szerzők román szerzők műveihez és fordítva. Ez a kölcsönösség, két író közötti kapcsolat nem volt mentes a politikától, az átpolitizáltságtól, két szocialista ország közötti barátság és békés együttélés ideológiájától, ahogy erre Beke több interjúalánya is reflektált (16). A többnyelvű közegben mozgók stratégiái, felvett szerepei, többes kötődései is láthatóvá válnak. Az 1970-es évek romániai magyar írói több státuszban jelentek meg: a román irodalom tolmácsolóivá váltak (18), romániai magyar íróként és a román irodalom fordítójaként is megjelentek mind a romániai, mind a magyarországi könyvkiadásban (20).

A Berki Tímea által összeállított bibliográfia és a számos továbbgondolási lehetőséget felvillantó bevezető tanulmány nagyon fontos vállalkozás, amely remélhetőleg számos irodalom-, társadalom- és kapcsolattörténeti kutatásnak lesz a kiindulópontja. A bibliográfia folytatására kétségkívül van igény. Ahogy szükség van Meltzl, Moldovan/Moldován és számos más 19. századi, több nyelv és kultúra között mozgó, olvasó, fordító ember történetének megismerésére, ugyanúgy szükség van a 20. és 21. századi román–magyar kulturális kapcsolatok feltárására, elemzésére. Mind a totalitárius Románia esetében, mind pedig a jelen viszonyai között.

Szabó-Reznek Eszter